

BÖLÜM 15 / CHAPTER 15

MEMLÜK ULEMASINI ŞAHSİ YAZIŞMALARDAN OKUMAK: SAFEDÎ VE İHVÂNİYYÂTI

READING THE MAMLUK 'ULAMÂ' THROUGH PRIVATE CORRESPONDENCE: AL-ŞAFADÎ AND HIS IKHWÂNİYYÂT

Güllü YILDIZ

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-posta: gullu.yildiz@marmara.edu.tr

DOI: 10.26650/B/AA07AA25.2023.010.15

Öz

14. asır Memlük âlimlerinden Halil b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), özellikle tarih ve edebiyat alanındaki eserleri ile tanınır. Bu eserlerinden biri çağdaşı âlim, kâtip ve ediplerle mektuplaşmalarını bir araya getirdiği Elhânû's-sevâci' beyne'l-bâdî ve'l-mürâci'dir. Muhataplarının isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenen ve yazışmalarına geçmeden evvel haklarında biyografik malumat verilen bu eser, tabakat ve mektup türlerini bir araya getirmesiyle türünün bilinen tek örneği olarak değerlendirilir. Bu çalışma söz konusu esere dayanarak Safedî'nin ilmî çevresi ve bu çevreyle irtibatının boyutlarını incelemektedir. Mektupların edebî yönünden ziyade tarihsel kaynaklığına odaklanan bu çalışmada, ihvâniyyât denilen şahsi mektuplaşmaların ilmî hayat hakkında ne türden veriler sunabileceği örnekleriyle ortaya koyulmaktadır. Böylece 14. asrın ilmî hayatında öne çıkan kişiliklerden biri olarak Safedî'nin, çağdaşı âlim, kâtip ve ediplerle şahsi ve mesleki ilişkileri tasvir edilerek bu ilişkilerin mahiyeti ve taraflarının gözünden nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Son olarak, Safedî'nin gerek mektupları gerekse biyografik malumatı, diğer eserlerinden et-Tezkire, el-Vâfi bi'l-vefeyât ve A'yânü'l-asr'da yer verdiği halde yeni bir çerçeveye ile telif etme gereğini neden hissettiği sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safedî, Elhânû's-sevâci', Mektuplaşma, İhvâniyyât, Memlük Uleması

Abstract

Khalil ibn Aybak al-Şafadî (d. 764/1363), as one of the prominent figures in the scholarly life of the fourteenth century Mamluks is recognized especially with his works on history and Arabic literature. One of these works entitled Alhân al-sawâjî' bayna al-bâdî wa-al-murâjî' is a compilation of letters exchanged with contemporary scholars, scribes and litterateurs. It is composed under the name of the correspondent in the alphabetical order and provides biographical information about the correspondent before recording the letters. Thus it is a unique example of its genre as being a mélange of biographical dictionary and epistolary collection. This study, referring to the work under examination analyzes the scholarly milieu of al-Şafadî and the dimensions of relationship with his entourage.

Examining the text as an historical source rather than a literary work, this study focuses on the source value of private letters which is called *ikhwāniyyāt*. Finally, it investigates why al-Şafadî felt the need to compile *Alhān al-sawāji* since most of the material in this work, both letters and biographical information, were already included in his other works; *Tadhkira*, *al-Wāfi bi'l-wafayāt* and *A'yān al-'aşr*.

Keywords: al-Şafadî, *Alhān al-sawāji*, Correspondence, *Ikhwāniyyāt*, the Mamluk 'Ulamā'

EXTENDED ABSTRACT

Epistolography (*şinā'at al-tarassul*) is one of the most important genres in prose in pre-modern Islamic society. The fact that epistles (*risāla*), in the sense of literary letters, goes beyond being a tool that meets the need for communication and gains literary value follows a course parallel to the fact that the prose presents literary and artistic value like poetry. In particular, the development of the rhymed prose (*saj'*) was influential in the prominence of the epistolary genre. Thus, the Mamluk Era is considered to be a peak point in both the rhymed prose (*saj'*) and the development of the epistolography. Besides, the complexity of the administration and the plentitude of bureaucratic duties and means have positively influenced the rise of the profession of chancery and the compilation of chancery manuals for the purpose of guiding the apprentices. As a result, this period witnessed a vivid tendency of recording not only official but also personal correspondences.

According to the approach classifying the letters in regard to their purposes, there are two categories: *dīwāniyyāt* and *ikhwāniyyāt*. The category of *dīwāniyyāt*, also called *şulhāniyyāt*, includes official and administrative letters written at the chanceries. On the other hand *ikhwāniyyāt*, considered personal or informal, is described as letters written to maintain and reinforce the friendship among the correspondents. Apart from the official identity, the letters written by who wants to establish a relationship with a friend, a patron, a scholar, are also evaluated in this category. Therefore, these letters have pragmatic purposes and functions in addition to maintaining a friendship.

Most of the letter collections available to us were written in Egypt during the Ayyubid and Mamluk periods as such the compilation of Khalīl ibn Aybak al-Şafadî (d. 764/1363), which is the subject of this study. Although there is a large and growing body of literature on epistolography within the Islamic tradition, no investigation has been focused on al-Şafadî's letters. In fact, these letters can be discussed from very different angles because in addition to documenting al-Şafadî's and his contemporaries' literary skills they are also crucial sources in terms of the data they offer about the scholarly-literary life of the period. Thus, this study aims to examine the scholarly circle of al-Şafadî and the dimensions of the contact within his entourage in the context of his epistolary collection entitled *Alhān al-sawāji bayna al-bādī wa-al-murāji*, in which he brought together his correspondence with contemporary scholars, scribes, and litterateurs.

Khalīl ibn Aybak al-Şafadî, one of the multifaceted and productive scholars of the Mamluk period, is known as a prominent historian thanks to his *ṭabaqāt* works in addition to his competence in Arabic language and literature. One of these works is *Alhān al-sawāji*, an anthology in which the letters under the category of *ikhwāniyyāt* are compiled according to the name of the correspondents in alphabetical order. The book includes various types and subjects of correspondence occurred between the years of 716-764 (1316-1363) with a total number of 107 scholars, scribes, and litterateurs known by and connected to al-Şafadî at different levels. Thus, it is considered to be one of the most recognized epistolary anthologies of the period. Also, it well reflects the interests of al-Şafadî as a historian and biographer because he brings together his letters in a framework where the correspondents are listed alphabetically, and short and introductory information about them and about the context of the letters are given before presenting the content of letters. Therefore, it can be assumed that al-Şafadî prefers to present the epistolary anthology as a *ṭabaqāt* book and constitutes the only known example of this genre as a mélange of *ṭabaqāt* and epistolary genres.

Alhān al-sawāji includes many details about al-Şafadî's life, travels, chancery posts, social and professional relationships, literary competence, emotions, and so on, and therefore it is a unique source. Likewise, it contains

information about the interlocutors' lives, ranks, journeys, scholarly milieus, and feelings. In addition, it provides essential information about the functioning of scholarly life of Mamluk period. By examining the content of the letters in this work, it is possible to come across all kinds of letter themes that can be included under the title of *ikhwāniyyāt*: congratulation, condolence, gifting, longing, visit invitation, apology declaration, thank, reproach, etc. Such letters provide precious information both to follow the official duties of al-Şafadī, the cities he moved between during his posts in different chanceries and the chronological order of these posts and to determine the transitions of his correspondents to the chancery posts and ranks in different cities and diwans. In addition to examples of various ranks, appointment processes to official posts, journeys of scholars due to appointments and for the pilgrimage, there are many literal representations of master-pupil relations, patronage relations and factionalism, rivalry of scholars for the authority and official posts, writing and reading practices, scholarly families, etc. in these letters.

Finally, the reason behind the compilation of this collection must be interrogated because al-Safadī already recorded almost four fifth of the content in his reading notes and *tabaqāt* books; *al-Wāfi bi'l-wafayāt* and *A'yān al-'aşr*. These records and information used and treated in different contexts under different headings in other works of al-Şafadī seem to serve a different purpose in *Alḥān al-sawāji*. The fact that the work has been classified according to the correspondents suggests that al-Şafadī, by focusing on the people with whom he related, aims to show the nature and dimension of his relationships. Also, his preference of compiling an anthology of *ikhwāniyyāt* instead of *sulṭāniyyāt* as a person who worked in chanceries for many years shows that he aims to highlight personal relations rather than official responsibilities. Thus, it seems safe to argue that al-Safadī wrote this work to draw a full picture of his scholarly network, his entourage of elites consisting scholars, chancery officials and literati. By introducing the correspondents and quoting the letters he emphasizes the nature and dimensions of the relationship that he established or reinforced through correspondence.

Consequently al-Safadī's purpose and effort in the book under study indicates that the literary communication among elites of the Mamluk period had not only occurred in a private context, and remained in that way but also it worked as a means of providing privilege, as well as of creating a group identity. For this reason, it had to be put on stage and presented to the broader audience. Almost all of the works in verse and in prose are written probably for a particular reason, but in most cases, it is not essential to understand the text itself. Because the texts were evaluated beyond their reasons of compilation, they were detached from the original context, reorganized, adapted to new contexts, and put into circulation in a different plane. Thus, as a good exemplary of reproducing the texts in different contexts, al-Şafadī's *ikhwāniyyāt* is an indispensable resource for those who want to identify the scholarly and literary circles of the period more closely and on a personal level.

Giriş: Mükâtebe

Halil b. Aybek es-Safedî'nin (ö. 764/1363), çağdaşı âlim, kâtip ve ediplerle mektuplaşmalarını bir araya getirdiği *Elhânü's-sevâci' beyne'l-bâdî ve'l-mürâci'* adlı eserine dayanarak hazırlanan ve Safedî'nin ilmî çevresi ve bu çevreyle irtibatının boyutlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle İslâm telif geleneğinde mektubun yerine ve ihvâniyyât adı verilen türüne değinmek gerekir.

Mektup yazım sanatı (*sınâatü't-teressül*), modern öncesi İslâm toplumundaki en önemli nesir türlerinden biridir.¹ Edebî mektuplar anlamında risâle türünün, iletişim ihtiyacını karşılayan bir araç olmanın ötesine geçip edebî bir değer kazanması, şiirin yanı sıra nesrin de edebî ve sanatsal kıymet arz eder hâle gelmesine paralel bir seyir takip eder.² Özellikle secinin gelişimi mektup türünün öne çıkmasında etkili olmuştur. Memlûkler dönemi hem secinin hem de mektup türünün gelişiminde zirve dönemlerden biri kabul edilir.³ Ayrıca bu dönemde yönetim sisteminin karmaşıklaşması, pek çok bürokratik görev ve mansıp imkânı olması; kâtiplik mesleğinin yükselişi ve yeni yetişen kâtiplere yol gösterecek el kitaplarının telifini de olumlu yönde etkilemiştir.⁴

Mektupları yazılış amaçlarına göre tasnif eden yaklaşıma göre temelde dîvâniyyât ve ihvâniyyât olmak üzere iki kategori söz konusudur. Sultâniyyât da denilen dîvâniyyât türü, divanlarda kaleme alınan resmî mektupları, idari mektupları içerir. Şahsi veya gayriresmî olarak nitelendirilen ihvâniyyât ise muhataplar arasındaki dostluğu sürdürme ve pekiştirme gayesiyle

- 1 Adrian Gully, *The Culture of Letter-Writing in Pre-Modern Islamic Society* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), 5.
- 2 Risâle aynı zamanda belli bir konuya hasredilmiş küçük hacimli eserleri ifade eden bir yazım türüdür. İlk örnekleri mektup şeklinde sunulduğu için risâle ismi verilen bu monografi eserlerinde zamanla mektup formundan ayrışma söz konusudur. Bu tarihî gelişim hakkında genel malumat için bkz. Rahmi Er, "Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/112-113. Ayrıca bkz. Jaakko Hameen-Anttila, "The essay and debate (al-risâla and al-munâzara)", *Arabic Literature in The Post-Classical Period*, ed. Roger Allen- D. S. Richards (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 134-144. Bir terim olarak risâle ve benzer kavramlar hakkında bkz. Gully, *The Culture of Letter-Writing*, 2-5.
- 3 Memlûkler döneminde nesrin gelişimi hakkında bkz. Muhsin al-Musawi, "Pre-modern Belletristic Prose", *Arabic Literature in The Post-Classical Period*, ed. Roger Allen- D. S. Richards (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 101-133. Secinin nesirdeki ağırlığı hakkında bkz. al-Musawi, "Pre-modern Belletristic Prose", 107-109; Gully, *The Culture of Letter-Writing*, 73, 142-148.
- 4 Memlûkler döneminde idari yapı ve kitabet hakkında genel bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Bernadette Martel-Thoumian, *Les civils et l'administration dans l'État militaire mamluk (IXe/XVe siècle)* (Damascus: Institut Français de Damas, 1992); Linda S. Northrup, *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansûr Qalâwûn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998), 200-242; Joseph H. Escovitz, "Vocational Patterns of the Scribes of the Mamlûk Chancery," *Arabica* 23 (1976), 42-62; P. M. Holt, "A Chancery Clerk in Medieval Egypt," *English Historical Review* 101, (1986), 671-679; Maaik Van Berkel, "A Well-Mannered Man of Letters or A Cunning Accountant: Al-Qalqashandî and the Historical Position of the Kâtib", *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 13 (2001), 87-96.

yazılan mektuplar olarak tarif edilir. Resmî kimliğin dışında, bir dost, bir hami, bir âlim veya ilişki tesis etmek isteyen kişilerin kaleme aldığı mektuplar da bu kategoride değerlendirilir.⁵ Dolayısıyla bu mektupların dostluğu sürdürme yanında pragmatik amaç ve işlevleri de söz konusudur. İnşâ mecmualarında her iki kategorideki mektupların da konularına göre çeşitli tasniflere tabi tutulduğu görülmektedir. Bu meyanda sultâniyyât için fetih mektupları, zaferi müjdeleyen mektuplar (bişârât), barış mektupları (sulh, mu'âhede), tayin hükümleri (ahd, uhûd), emânlar, cihad mektupları, diplomatik mektuplar, mezâlim davalarıyla ilgili mektuplar, vergilerle ilgili mektuplar vb.; ihvâniyyât içinse tebrik mektupları (tehâni), taziye mektupları (te'âzi), davet mektupları (istizârât), istek mektupları (istizâdât), özür mektupları (i'tizâr) gibi alt türler zikredilir. Yine de bu iki kategori arasında hatları kesinleşmiş bir ayırım olmadığını akıldta tutmak gerekir. Halife, vezir ve emîr gibi yüksek dereceli devlet adamlarıyla onların altında bulunan kimseler arasında özel işlerle ilgili olarak yazılan mektuplar da ihvâniyyâta dâhil edilmiş, ancak bunlar resmî mektuba benzeyen ihvâniyyât olarak görülmüştür.⁶ İhvâniyyât türü mektuplarda nesirle yazılanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte nesir-nazım karışık olanlarla yalnız şiir hâlinde yazılan mektuplar da vardır.

Ulema ve üdeba gibi sivil toplumun üst katmanlarından kişilerin mektupları sadece edebî eserlerde, inşâ mecmualarında korunarak günümüze ulaşmıştır. Mektupların orijinallerine belge olarak sahip değiliz. Belge olarak sahip olduğumuz mektuplar, devlet yazışmaları veya orta-alt sınıf tüccar vb. grupların iş ve özel mektuplarıdır.⁷ Özellikle 5.-9./11.-15. asırlarda yazılmış mektuplar, edebî eserlerde kaydedilerek günümüze ulaştırılmıştır. Bu mektuplar edebî kıymetleri ve/veya belge değeri taşımaları nedeniyle kitaplara aktarılmış ve kitaplarla aktarılmıştır. Bazıları bu mektupları yazanlar tarafından bir araya getirilmiştir veya vefatlarından hemen sonra öğrencileri tarafından toplanmıştır. Bir kısmı ise kâtiplere el kitaplarında ve antolojilerde veya tarih kitaplarında tamamen veya kısmen alıntılanarak aktarılmıştır.⁸ Memlûkler dönemi, gerek resmî gerek şahsi mektupları kayıt altına alan eserler açısından

5 İsmail Durmuş, "Mektup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/14-16; A. Arazi, "Risâla", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1998), 7/532-544; Gully, *The Culture of Letter-Writing*, 13-14; A. Maurice Pomerantz, *Licit Magic: The Life and Letters of al-Sahib b. Abbad (d. 385/995)* (Leiden: Brill, 2018), 157.

6 İhvâniyyât türü mektupların mahiyeti hakkında bkz. Frédéric Bauden, "Ikhwâniyyât Letters in the Mamluk Period: A Document (Muṭāla'a) Issued by al-Mu'ayyad Shaykh's Chancery and a Contribution to Mamluk Diplomats", *Egypt and Syria under Mamluk Rule Political, Social and Cultural Aspects*, ed. Amalia Levanoni (Leiden: Brill, 2021), 178-183. İdari mektuplara dayanarak yapılan benzer bir değerlendirme için bkz. D. S. Richards, *Mamluk Administrative Documents from St. Catherine's Monastery* (Leuven: Peeters, 2011), 14-16.

7 Werner Diem, "Arabic Letters in Pre-modern Times. A Survey with Commented Selected Bibliographies", *Asiatische Studien/Études Asiatiques* 62/3 (2008), 843-852.

8 Bkz. Diem, "Arabic Letters", 849-850; Stefan Leder, "Letters in my Mind: Concepts and Practices of Response in the Writing of al-Qādī al-Fāḍil", *Authors as Readers in the Mamlūk Period and Beyond*, ed. Élise Franssen (Venedik: Edizioni Ca' Foscari, 2022), 28-30.

oldukça zengindir. Safedî'nin hocaları Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî'nin (ö. 725/1325) *Hüs-nü'l-tevessül ilâ şinâ'ati'l-teressül*'ü ile İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) *et-Ta'rif bi'l-muştalahi's-şerîf*'i, bu ikincisinin zeyli veya şerhi mahiyetindeki İbn Nâzırülceyş'in (ö. 786/1384) *Teşki'fü'l-Ta'rif*'i ve son olarak Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) muhalled eseri *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ*, bu türün en meşhur örnekleridir.⁹ Ayrıca bu dönemde ilk defa mektuplara şerh yazıldığı görülür. Safedî ve İbn Nübâte'nin (ö. 768/1366) İbn Zeydûn'un (ö. 463/1071) mektuplarına şerh yazması, aynı zamanda mektup türüne verilen önemin de bir göstergesidir. Daha önce nesir üzerine şerh yazılsa da mektubun şerh edildiği ve üstelik bu kadar geniş, kapsamlı ve istitratların bol olduğu şekilde şerh edildiği görülmemiş bir durumdur.¹⁰

Mektup, edebînin önemli bir parçasıdır hatta 8./14. yüzyılda mükâtebenin edeble eşdeğer görüldüğü yönünde tespitler vardır.¹¹ Edeb kendine has bir eğitim süreci gerektirir, resmî ve kurumsal bir mahiyet arz etmez; şehirli Arap okumuş yazmış zümrelerin edebî zevklerini yansıtan ahlaki ve entelektüel bir müfredatı vardır. Bu sebeple bir kişinin edebî yetkinliğini gösteren en önemli karinelere biri yerli yerince alıntı yapabilmesi, doğru bir seçki sunabilmesidir.¹² Dolayısıyla mektup yazma sanatı (*inşâ* veya *teressül*) bir edibin sahip olması gereken özelliklerin başında gelir. Edebî mektup derlemelerinde, tebrik mektupları (evlilik, çocuk sahibi olma, bir göreve tayin, bir yolculuk veya seferden dönüş, yeni bir eve taşınma, vb.), taziye mektupları, dostluk mektupları gibi çok çeşitli türden mektuplara rastlanırken iş mektuplarına ve ticarî mektuplara yer verilmediği görülür. Bu mektuplar birkaç istisna hariç erkekler tarafından yazılıp erkeklere gönderilmiştir yani erkekler arasındaki iletişimi belgeler.¹³ Edebî antolojilerin konu aldığı temalarla ihvâniyyât mektuplarının türleri arasında kayda değer bir örtüşme vardır. Bu yüzden antolojilerde bu türlerden mektuplar da önemli bir yer tutar.¹⁴

9 Kalkaşendî, eserinde edebî mektuplara bir bölüm ayırmıştır. Bkz. Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ*, thk. M. Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 14/124-410; Şihâbüddin Mahmûd da *Hüs-nü'l-tevessül fi şinâ'ati'l-teressül* kitabının sonunda sınırlı da olsa "el-kütübü'l-ihvâniyye" örneklerine yer vermiştir. Bkz. Şihâbüddin Mahmud el-Halebî, *Hüs-nü'l-tevessül fi şinâ'ati'l-teressül*, thk. Ekrem Osman Yusuf (Bağdad: Dâru'r-Reşid, 1980), 382-392.

10 Bkz. Everett Rowson, "An Alexandrian Age in Fourteenth-Century Damascus: Twin Commentaries on Two Celebrated Arabic Epistles", *Mamluk Studies Review* 7/1 (2003), 99-100.

11 Gully, *The Culture of Letter-Writing*, 57-58.

12 Bilal Orfali, *The Anthologist's Art: Abū Manşūr al-Tha'ālibī and His Yatīmat al-dahr* (Leiden: Brill 2016), 1-3.

13 Diem, "Arabic Letters", 850.

14 Antolojilerin temalarına göre tasnif edildiği bir yaklaşım için bkz. Orfali, *The Anthologist's Art*, 14-33. Se'ālibî'nin muasır ve bir önceki asrın şairlerinin biyografilerini ve eserlerinden seçmeleri bir araya getirdiği *Yetimetü'd-dehr*'inde de edebî figürler arasındaki mükâtebede, ihvâniyyât türü mektupların önemli yer tuttuğu ifadesi için bkz. Orfali, *The Anthologist's Art*, 120, 175.

Aynı şekilde Dîvânü'l-inşâ'da görev alacak kâtipler de en yüksek edebî üsluba sahip edipler arasından seçilirdi. Ulema ve üdeba arasındaki etkileşim, geçişkenlik ve hatta örtüşmenin baskın olduğu ve kâtiplerin statüsünün kadınların statüsüne eşit olabildiği Memlûkler döneminde, ilmî çevrenin alametifarikalarından birisi sanatlı mektuplar yazabilmeleri ve bu yönde yetkinliklerini kanıtlamalarıydı. Eğitimli zümrenin edebî iletişimine katılmak, seçkinlik göstergesi ve elit tabakadan olduğunun önemli bir kanıtıydı. Yani bir kişinin yüksek ulema ve üdeba zümresine dâhil olduğunun nihai delili, ince zevklere hitap eden metinler üretebilmesiydi.¹⁵

Sahip olduğumuz mektup örneklerinin çoğunluğu Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde Mısır bölgesinde kaleme alınmıştır.¹⁶ Her ne kadar mektuplar konusunda giderek zenginleşen bir literatür söz konusu olsa da Safedî'nin mektupları üzerine bir inceleme yapılmamıştır.¹⁷ Çok farklı açılardan ele alınabilecek bu mektuplar, elinizdeki çalışmada Safedî'nin ilmî ve edebî çevresini belgelemesinin yanı sıra dönemin ilmî-edebî hayatına dair sunduğu veriler açısından değerlendirilmektedir.

1. Mektuplar: *Elhânü's-sevâci* ' beyne'l-bâdî ve'l-mürâci

Safedî'nin kaleme aldığı inşâ eserlerinden biri olarak nitelendirilen *Elhânü's-sevâci* ' beyne'l-bâdî ve'l-mürâci' başlıklı kitap, literatürdeki bilgilere göre M. Abdülmecîd Sâlim (Küveyt 1985) ve İbrâhîm Sâlih (Dımaşk 2004) tarafından iki farklı neşre konu olmuştur.¹⁸ Ancak bu çalışmada istifade ettiğimiz 2004 tarihli Sâlih'in neşrine baktığımızda aslında 1985 tarihli

15 Thomas Bauer, "Mamluk Literature as a Means of Communication", *Ubi sumus? Quo vademus? Mamluk Studies - State of the Art*, ed. Stephan Conermann (Bonn: V&R Unipress, 2013), 32-33. Bu yazının tamamı Memlûkler edebî kültür çevresinin, farklı edebî formlar üzerinden nasıl iletişim kurduğunu ustalıkla resmeder. Çalışmanın dayandığı kaynakların başında, *Elhânü's-sevâci* 'in gelmesi ayrıca önem arz eder.

16 Diem, "Arabic Letters", 850-851.

17 Konuyla ilgili teorik ve kapsamlı bir çalışmaya imza atan Gully'nin yanı sıra Büveyhî Veziri el-Sâhib b. Abbâd'ın (ö. 385/995) mektupları üzerine müstakil bir çalışma olmasının yanı sıra mektuba teorik yaklaşımı dolayısıyla Pomerantz, Ebû İshâk es-Sâbî'nin (ö. 384/994) mektupları hakkındaki çalışmalarıyla Hachmeier, Makrîzî ve Kalkaşendî'nin yazışmalarına odaklanan makalesinin yanı sıra ihvâniyyât üzerine yeni bir çalışması yayınlanan Bauden ilk anda zikredilmesi gereken isimlerdir. Bkz. Gully, *The Culture of Letter-Writing*; Pomerantz, *Licit Magic*; Klaus Hachmeier, "The Letters of Abû İshâq İbrâhîm al-Şâbî": A Large Buyid Collection Established from Manuscripts and Other Sources", *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 63 (2010-2011), 107-221; Klause Hachmeier, "Private Letters, Official Correspondence: Buyid 'Inshâ' as a Historical Source", *Journal of Islamic Studies* 13/2 (Mayıs 2002), 125-154; Frédéric Bauden, "Maqriziana XIII: An Exchange of Correspondence between al-Maqrîzî and al-Qalqashandî", *Developing Perspectives in Mamluk History Essays in Honor of Amalia Levanoni*, ed. Yuval Ben-Bassat (Leiden: Brill, 2017), 201-229; Frédéric Bauden, "Ikhvâniyyât Letters in the Mamluk Period: A Document (Muṭāla'a) Issued by al-Mu'ayyad Shaykh's Chancery and a Contribution to Mamluk Diplomats", *Egypt and Syria under Mamluk Rule Political, Social and Cultural Aspects*, ed. Amalia Levanoni (Leiden: Brill, 2021), 157-200. Memlûk sonrası dönem yazışmalarına dair örnek olarak müellifin kendisi tarafından bir araya getirilmesi ve yalnızca kendi yazdıkları değil ona gönderilen birkaç mektubu da içermesiyle Safedî'nin eserine benzer bir eser hakkında bkz. Samer Akkach, *Letters of a Sufi scholar: The Correspondence of 'Abd al-Ghanî al-Nâbulusî (1641-1731)* (Leiden: Brill, 2010).

18 Bkz. İsmail Durmuş, "Safedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/449.

baskının M. Abdülhamid Sâlim tarafından Aynuşems Üniversitesinde hazırlanmış bir doktora tezi olduğu ve kitap olarak neşredilmeyip sınırlı sayıda basıldığı anlaşılmaktadır. Sâlih, iki cilt olarak neşrettiği bu eseri, dört farklı el yazması nüshasına dayanarak hazırladığını belirtirken bahsi geçen doktora tezini, bir tahkikli neşirde olmaması gereken hata ve eksiklerle malul addetmektedir.¹⁹

Tahkik için asıl nüsha olarak belirlenen, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Koleksiyonu'nda yer alan 626 numaraya kayıtlı yazmadır. Müellifin talebesinin nüshasından istinsah edildiği anlaşılan bu yazma, Muharrem 993 (Şubat 1585) tarihlidir. Hatalar ve eksikler olmakla birlikte asıl nüshada olmayan bazı bilgileri ihtiva ettiği için başvurulmuş ikinci nüsha, yine Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Naşir bu nüshanın kayıt numarasını 793 şeklinde verirken kütüphane fihristinde 775 numaraya kayıtlı olduğu görülmektedir. Neşirde başvurulmuş üçüncü nüsha İspanya'daki Escorial Kütüphanesi'nde 326 numaraya kayıtlı yazmadır. Müellif hayattayken istinsah edildiği düşünülen bu nüshanın yalnızca ilk cildi günümüze ulaşmıştır. Son olarak Yemen Hadramevt'teki Terim Evkaf Kütüphanesi'nde bulunan numarasız bir nüshasına başvurulmuştur.²⁰

Eser, 2005 ve 2007 yıllarında iki farklı neşre daha konu olmuştur. İlki bahsi geçen doktora tezinin Kahire'de el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab tarafından kitap olarak neşredilmiş halidir. Son olarak Muhammed Âyiş tarafından yine iki cilt hâlinde neşredilmiştir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2007). Bu son neşirde, Sâlih'in neşrinden farklı nüshalara dayanmıştır. Bunlardan ilki Staatsbibliothek Berlin'de 8631 numaraya kayıtlı müellif nüshasıdır. Bu nüshada 17 Receb 758/6 Temmuz 1357 tarihli bir icâzet kaydı da yer almaktadır. İkinci nüsha Sâlih neşrinde asıl nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Koleksiyonu'ndaki yazmadır. Yine Sâlih neşrinde kullanılmayan Paris'teki Bibliothèque nationale'de 698 numaraya kayıtlı daha geç tarihli bir yazmadır. Âyiş, eserin neşrinde başvurmadığı diğer nüshalarını da bir liste hâlinde vermiştir.²¹ Ancak her iki neşirde başvurulmadığı gibi Âyiş'in verdiği listede zikredilemeyen üç nüsha daha İstanbul'da bulunmaktadır. Bunlar Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed Koleksiyonu'nda 2501 ve 2358 numaralı el yazmalarıyla Revan Köşkü Koleksiyonu 722 numaraya kayıtlı el yazmasıdır. Yeni neşirlerde bu nüshaların da incelenerek tahkike dâhil edilmesi yerinde olur. Bilhassa Safedî'nin kütüphanesinden çıkan

19 Bkz. Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Elhânü's-sevâci' beyne'l-bâdi' ve'l-mürâci'*, nşr. İbrâhim Sâlih (Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, 1425/2004), 1/15-25 (Sâlih'in mukaddimesi). Bu çalışmada Sâlih neşri kullanılmıştır ve aksi belirtilmedikçe esere yapılan bütün atıflar Sâlih neşrine aittir.

20 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 1/15-20 (Sâlih'in mukaddimesi).

21 Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Elhânü's-sevâci' beyne'l-bâdi' ve'l-mürâci'*, nşr. Muhammed Âyiş (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/24-28 (Âyiş'in mukaddimesi).

bazı eserlerin İstanbul ve Türkiye kütüphanelerinde muhafaza edildiği göz önünde bulundurulduğunda kayda değer başka nüshaların tespiti de muhtemeldir.²²

Elhânü's-sevâci, ihvâniyyât türü mektupların toplandığı bir antolojidir. Kitapta Safedî'nin tanıdığı ve farklı düzeylerde ilişki kurduğu âlim, kâtip ve ediplerle yıllara yayılan ve çeşitli tür ve konulardaki mektuplaşmalarına yer verilir. Bu hâliyle dönemin hayli muteber mektup antolojilerinden biridir. Eserin bir başka hususiyeti, Safedî'nin tarihçiliğini ve tabakat yazımına ilgisini yansıtmasıdır. Safedî, mektuplaşmalarını muhatabı olan kişilerin alfabetik olarak sıralandığı ve haklarında kısa ve öz tanıtıcı bilgilerin verildiği bir çerçevede bir araya getirir. Dolayısıyla mektup antolojisini, tabakat kitabı şeklinde sunmayı tercih ettiği söylenebilir.

Edebî eserlerde alıntılanan mektuplar, edebî değerleri öncelendiği için genellikle kişi ve yer isimleri ve tarihler anonimleştirilir. Hem derleyen hem de okuyucu, mektubun muhtevassından ziyade yazım stiliyle ilgilidir. Dolayısıyla bu tür mektupların tarihçi bakış açısından değeri oldukça sınırlıdır.²³ Nesirdeki maharetiyle çok övünen İbn Nübâte bile mektuplarındaki manzum ve mensur metinleri ayrı ayrı eserlerde toplamıştır. Bunun en önemli istisnası *Sac'ü'l-mutavvak*'tır. İbn Nübâte'nin izinden giden Burhânüddin el-Kîrâtî (ö. 781/1379), divanında manzum mensur karışık metinlerine birlikte yer veren ilk kişi kabul edilir. Ancak o da muhataplarıyla teati ettiği şairleri ve mektupları nakletmemiştir. 8./14. asrın en meşhur şairleri İbn Nübâte ve Safiyüddin el-Hillî (ö. 749/1348), manzum ve mensur parçaları birbirinden ayırmayı ve edebî teatilerinin sadece kendi taraflarını yayınlamayı âdet edinmişlerdi. Dolayısıyla onların edebî diyaloglarını yeniden inşa etmek oldukça zor ve taraflardan ikisinin de divanına erişimi olmayanlar için imkânsızdır.²⁴ Bu teatilerin bütün yönleriyle korunarak kayıt altına alınması oldukça nadirdir. Safedî'nin *Elhân*'ı bunun en kapsamlı ve önemli örneğidir.

Safedî'nin mektuplarını derleme usulü, söz konusu sınırlılığı aşmaya imkân sunan ve mektuplaşmaların tarihî kaynaklık değerini korumayı sağlayan bazı hususiyetlere sahiptir. Antolojinin tarihî çerçeveye oturtulması sadece muhatapların tanıtılmasında değil mektuplaşmanın nerede, ne zaman, hangi amaçla ve nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler vermesiyle de sağlanır. Her mektuplaşma için bu bilgilerin hepsinin verildiği söylenemese de bunun eserin telifinde takip edilen usulün temeli olduğunu vurgulamak gerekir. Safedî'nin eseri, tarih-

22 Safedî'nin kütüphanesi üzerine yakın zamanda neşredilen bir çalışma, Safedî'nin temellük kaydını taşıyan ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan bazı yazmalardan örnekler verir. Ayrıntılar için bkz. Élise Franssen, "al-Şafadî: The Scholar as a Reader", *Authors as Readers in the Mamlük Period and Beyond*, ed. Élise Franssen (Venedik: Edizioni Ca' Foscari, 2022), 83-152. Franssen, Berlin'deki müellif nüshasının numarasını Wetzstein II 150-151 olarak kaydeder. Bkz. Franssen, "al-Şafadî: The Scholar as a Reader", 109.

23 Diem, "Arabic Letters", 851. Edebî ürünlerin anonimleştirilmesi hakkında ayrıca bkz. Bauer, "Mamluk Literature", 26-29.

24 Bauer, "Mamluk Literature", 34.

sel bağlam vurgusunun yanı sıra bir başka özelliğiyle de istisnadır. Diğer antolojiler sadece müellifinin yazdığı mektupları içerirken Safedî, hem kendi yazdığı mektupları hem de muhataplarının cevaplarını bir arada verir. Dolayısıyla tek taraflı mektuplar değil mektuplaşma pratiği her iki yönüyle kayıt altına alınmış olur. Bir başka deyişle âlimler, kâtipler ve edipler arasındaki ileti değil iletişim belgelenir. Bu iletişim hâli, eserin başlığındaki “beyne’l-bâdî’ ve’l-mürâcî” yani “mektuplaşmayı başlatan ve ona karşılık veren arasındaki” ifadeleriyle de vurgulanır. Eserin muhtevasına dair benzer vurgular, başlığın yanı sıra mukaddimedede, öncelikle hamdele-salvele ifadelerinde, ardından da eserin yazılış gayesini açıklarken tekrar karşımıza çıkar: “Bâdî’i (mektuplaşmayı başlatanı) emir, mürâcî’i (karşılık vereni) memur (bu emre muhatap) eden; o ikisini birbirine kavuşmak için salıverilmiş ancak aralarında bir engel olduğu için karışmayan denizler kılan ve o ikisinden manzum ve mensur inciler çıkaran Allah’a hamd olsun.”²⁵

Eserin yazılış gayesini dile getirirken ise öncelikle daha önce kaleme aldığı *el-Mürâcât ve’l-Mücâzât* adlı eserine atıf yaparak burada pek çok şair ve edibin nazîre türü şiirlerine yer verdiğini ancak o eserde, mukaddimesi haricinde ve bunları bir araya getirmek dışında kendisine ait bir şey bulunmadığını belirtir. Bu eserdeyse kendisiyle muasırı seçkin kişiler arasında gerçekleşen mektuplaşmaları bir araya getirdiğini şu cümleyle ifade eder:

وقد أحببت الآن أن أجمع ما دار بيني وبين فضلاء عصري و الأئمة الذين يجب أن تكتب محاسنهم بالذهب المصري مما بدأت فيه و راجعت و قلّدت فيه و تابعت ليكون ذلك في هذه الأوراق مجموعا و يبيت طائره في غضون الغصون منها مسموعا²⁶

Bu kitapta bir araya getirdiklerinin bütün yazışmalarını kapsamadığını da özellikle belirtir. Bilhassa gençliğindeki pek çok mektubu kaybettiğini ve dolayısıyla burada yer veremediğini ancak yine de belli bir çeşitliliği ve zevki yansıtacak şekilde seçki yaptığını vurgular.²⁷ Mektuplardan bazılarının sanat yönünden diğerlerine göre daha zayıf kaldığını da tevazuyla dile getirir ancak bu hakiki hislerden ziyade söylemin bir parçası gibi görünmektedir.²⁸

Safedî, başlıkta ve mukaddimedede dile getirdiği üzere mektuplaşmaları eserine toplamış olsa da yer verdiği mektupların bir kısmının cevabı yoktur. Tek bir mektupla yer verilen kişilerin yanı sıra ismi altında birden çok mektuba yer verdiği bazı kişilerle de birbiriyle ilişkisiz mektuplar bulunma durumu söz konusudur. Ancak Safedî’nin, mektupların birbirleriyle

25 Safedî, *Elhânü’s-sevâcî*, 1/39. Bu ifadelerde Rahmân sûresinin şu âyetlerine telmih vardır: “O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar... Onlardan inci ve mercan çıkar.” (Rahmân 55/19-20, 22)

26 Safedî, *Elhânü’s-sevâcî*, 1/40.

27 Safedî, *Elhânü’s-sevâcî*, 1/40.

28 Safedî, *Elhânü’s-sevâcî*, 1/41.

ilişkilerine muhakkak surette işaret etmesi, eserin mahiyetine ve telif usulüne dair ayırt edici vasfı özenle koruduğunu gösterir.

Bu metin şimdiye kadar, bilhassa Memlük dönemi edebiyatı üzerine çalışanların başvurduğu bir kaynaktır.²⁹ Safedî'nin tarihçiliği açısından pek dikkate alınmadığı, diğer tabakat kitaplarının gölgesinde kaldığı görülür.³⁰ Sonuç bölümünde değineceğimiz gibi bunun bazı haklı gerekçeleri olsa da Memlükler dönemi ilmî hayatı açısından önemli bir kaynak değeri taşıdığı yadsınamaz. Öncelikle Safedî'nin hayatı hakkında, yolculukları, kâtiplik görevleri, ilişkileri, edebî yetkinliği, duygu durumları, vb. pek çok ayrıntı içerir ve bu nedenle biriciktir. Aynı şekilde muhataplarının hayatları, mansıpları, yolculukları, ilmî çevreleri ve duygu durumları hakkında bilgiler kaydeder. Bunun yanında ilmî hayatın işleyişi hakkında önemli bilgiler sunar.

2. Safedî ve İhvânı

Memlükler döneminin çok yönlü ve velut âlimlerinden biri olan Safedî, Arap dili ve edebiyatındaki yetkinliğinin yanı sıra kaleme aldığı tabakat eserleri sayesinde bilhassa tarihçiliğiyle tanınır. 696/1297 yılında Filistin bölgesinin önemli şehirlerinden Safed'de dünyaya gelen Halil b. Aybek, bir memlük emîrinin oğludur ve bu sebeple evlâdü'n-nâs şeklinde isimlendirilen zümreye mensuptur. Safedî, evlâdü'n-nâstan olan pek çok kişi gibi askerî ve siyasi kariyer yapamadığından bunlarla yakından irtibatlı olan kâtiplik mesleğine ve dolayısıyla Arap dili ve edebiyatı çalışmalarına yönelir. Kâtiplik kariyerine yirmi bir yaşında (717/1317) Safed divanında kâtibü'd-derc olarak başlayan Safedî, kısa zamanda çeşitli emîrlerle ve önemli âlim ve kâtiplerle hoca-talebe ve hamilik ilişkileri tesis ederek Rahbe, Dımaşk, Kahire ve Halep divanlarında çeşitli görevler üstlenir.³¹ Bu şehirler ve mansıplar arasında mekik dokurken

29 Rowson, Safedî'nin hayatını ve edebî yolculuğunu kaleme alırken temel kaynak olarak *Elhân*'ı kullanır. Ayrıca yukarıda Bauer'in çalışmasındaki kaynaklık değerinden bahsedilmmişti. Bkz. Everett K. Rowson, "al-Safadî", *Essays in Arabic Literary Biography 1350-1850*, ed. Joseph E. Lowry- Devin J. Stewart (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 341-357; Bauer, "Mamluk Literature", 23-56.

30 Bir misal olarak yakın dönemde neşredilen *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler* kitabında Safedî'ye de bir bahis ayıran Ayaz'ın, *el-Vâfi bi'l-vefeyât ve A'yânu'l-asr*'ın yanı sıra *Tuhfetü zevi'l-elbâb fi men hakeme bi-Dımaşk mine'l-hulefâ ve'l-mülük ve'n-nüvvâb* adlı eserleri çerçevesinde değerlendirmeler yaptığı görülür. Bkz. Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler* (Ankara: TTK 2020), 171-175. Benzer tavırlar için ayrıca bkz. D. P. Little, "al-Şafadî as Biographer of his Contemporaries", *Essays on Islamic Civilization* (Leiden: Brill, 1976), 109-120; Muhammed Abdülmecid Lâşîn, *es-Safedî ve âsâruhu fi'l-edeb ve'n-nakd* (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1425/2005), 185-217.

31 Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1414/1993), 2/87-88; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Mu'cemü muhaddisi'z-Zehabi*, nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süyûfi (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 67; Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emsâr*, thk. İbrahim Salih (Abudabi: el-Mecma'ü's-Sekafi, 2002), 12/480-511; Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhab b. Ali es-Sübbî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. M. Muhammed et-Tanâhi- Abdülfettah M. el-Hulv (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964/1383), 10/ 5-32; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf

kurduğu ilişkileri sürdürmek ve yeni ilişkiler tesis etmek için tek imkânı mektuplardır ve bunu ustalıklı kullandığını *Elhânü's-sevâci* ' eseriyle kanıtlar. Safedî'nin mektuplardan takip edilen kariyeri ve görevlerine bağlı olarak mekân değişiklikleri şu şekildedir:

717/1317: Safed'de kâtibü'd-derc olarak ilk görev (Safed Emîri Candaroğlu Hüseyin b. Ebû Bekir'in himayesi)

718/1318: Candaroğlu'nun yanında Dımaşk'a ilk yolculuk (İbn Fazlullah el-Ömerî ile tanışma)

723/1323: Candaroğlu'nun yanında Kahire yolculuğu

724-725/1324-1325: Dımaşk ikametî (Şihâbüddin Ebû's-Senâ Mahmud el-Halebî'ye talebelik)

727-729/1327-1328: Candaroğlu'nun yanında Kahire'de

729 sonu/Ekim 1329: Dımaşk üzerinden Rahbe'ye gidiş (İbn Nübâte ile vicahi tanışma)

729-731/1329-1330: Rahbe divanında beytümâl vekilliği

731/1330: Dımaşk'ta Dîvânü'l-inşâ kâtibi ve beytümâl vekili (Dımaşk Nâibi Emîr Tenkiz'in himayesi)

732-733/1331-1333: Emîr Tenkiz'le Kahire'de

733-736/1333-1336: Safed'de (sebebi belirsiz, muhtemelen geçirdiği bir hastalık dolayısıyla)

736-738/1336-1337: Kahire divanında

738/1337: Dîvânü'l-inşâ kâtibi olarak Dımaşk'a tayin (Şihâbüddin el-Kayserrânî'nin himayesi)

745/1344: Kahire'de Dîvânü'l-inşâ'da kâtib-i dest

747/1346: Yeniden Dımaşk divanında

755/1354: Hac yolculuğu

756/1355: Dımaşk'ta Dîvânü'l-inşâ'da kâtib-i dest

759-760/1358-1359: Halep Dîvânü'l-inşâ sır kâtipliği

İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Nebil M. Abdülazîz (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1988), 5/241-257; Rowson, "al-Safadî", 341-357; İsmail Durmuş, "Safedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/447-450.

760-764/1359-1363: Dımaşk'ta Dıvânü'l-inşâ'da kâtib-i dest ve beytülmâl vekili

11 Şevval 764/24 Temmuz 1363: Dımaşk'ta veba nedeniyle vefatı

Safedî, *Elhânü's-sevâci*'de 107 kişiyle 716-764/1316-1363 yılları arasında gerçekleşen yazışmalarına yer verir. En erken tarihli mektuplaşma, Zeynüddin Ömer b. Davud es-Safedî'nin (ö. 749/1348), 716/1316 yılında Dımaşk'tan Safed'deki Safedî'ye gönderdiği mektup ve Safedî'nin cevabıdır.³² Tarihlendirilmiş en geç tarihli mektuplaşma ise Tâceddin es-Sübkî'nin 764 yılının Rebülevvel ayında (Aralık 1362-Ocak 1363) Kahire'den kendisine gönderdiği mektup ve cevabıdır.³³ Mektupların muhatabı olan 107 kişiden 8'i ya Safedî'nin kaleme aldığı ya da kendisine yazılan tek bir mektupla kitapta yer alır. En geniş yer tutan isimse 119 mektupla İbn Nübâte'dir.³⁴ Ancak İbn Nübâte'yle ilişkisi bir istisnadır ve buna en yakın kişi 31 mektupla İbn Fazlullah el-Ömerî'dir (ö. 749/1349).³⁵ Eserin geneline bakıldığında yer verilen isimlerin yarısından fazlasıyla iki ila beş mektup arasında bir etkileşimin söz konusu olduğu görülür:

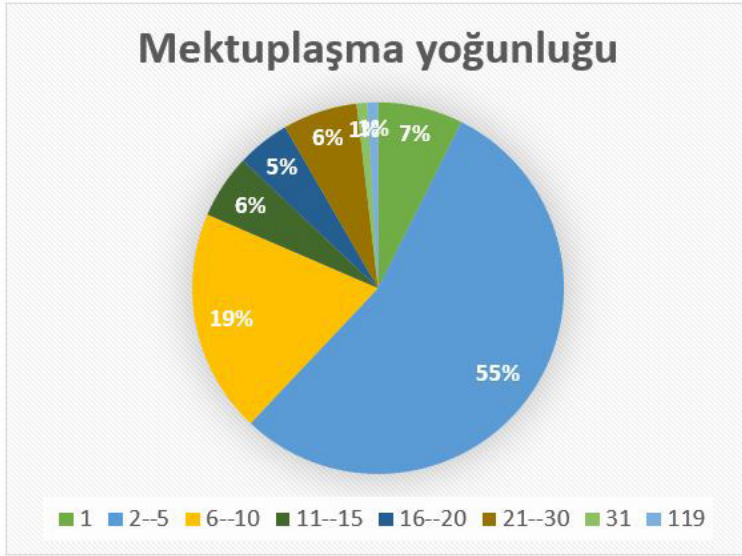
Mektuplaşma sayısı	Kişi sayısı
1	8
2-5	59
6-10	20
11-15	6
16-20	5
21-30	7
31	1 (İbn Fazlullah el-Ömerî)
119	1 (İbn Nübâte)

32 Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 2/26-28.

33 Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/407-424. Sübkî, *Tabakât*'ında bu mektuplaşmaya yer verir ancak kendi kaleme aldığı mektubun tarihini 763 olarak kaydederken Safedî'nin cevabî mektubu için herhangi bir tarih zikretmez. Bkz. Sübkî, *Tabakât*, 10/8-32.

34 Mektuplar için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 2/180-268.

35 Mektuplar için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/149-191.

Grafik 1. Safedî'nin muhataplarıyla yazışma yoğunluğu

Bununla birlikte 20 ila 30 arası mektup teatisi yaşanan isimlere baktığımızda Safedî'nin hayatında önemli bir yer tutmalarının yanı sıra dönemin ilmî ve edebî çevrelerinin en tanınmış kişileri arasında zikredilen isimlerle karşılaşırız:

Tablo 2. Safedî'nin 20-30 arası mektup teatisi yaptığı kişiler	
İsim	Mektuplaşma yoğunluğu
Bahâüddin Ahmed b. Ali es-Sübkî (ö. 773/1372)	24
Şerefüddin Ebû Bekr b. Muhammed (ö. 744/1344)	21
Cemâlüddin Abdullah b. Ali (ö. 744/1344)	21
Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî (ö. 771/1370)	20
Zeynüddin İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349)	23
Nâsırüddin Muhammed b. Ya'kûb (ö. 763/1362)	27
Şîhabüddin Ebü's-Senâ Mahmud el-Halebî (ö. 725/1325)	22
Cemalüddin Yüsuf b. Muhammed es-Sürremerrî (ö. 776/1375)	21

Safedî'nin, mukaddimede “asırımın fudalâ ve eimmesi” şeklinde nitelendirdiği³⁶ muhataplarının kimliklerine gelince kahir ekseriyetini âlim (44 kişiyle %41) ve kâtiplerin (38 kişiyle

%36) oluşturduğu bu toplulukta tabip,³⁷ hayat,³⁸ emîr³⁹ gibi diğer meslek zümrelerinden edipler (25 kişiyle %23) azınlıktadır (Grafik 2). Safedî'nin hayatı ve kişiliği göz önünde bulundurulduğunda ilmî, mesleki ve sosyal çevresini resmeden bu tablo şaşırtıcı değildir. Kâtiplerin çoğunluğu, başta Kahire ve Dimaşk olmak üzere Memlük idari birimlerinin üst düzey kitabetlerinde görev yapan kadı-kâtiplerdir. Bunlar arasında çeşitli şehirlerin inşâ ve sır divanlarında görev yapan kâtiplerin ve muvakkı-ı destlerin yanı sıra sâhibü'l-divânî'l-inşâ pozisyonuna kadar yükselmiş İbn Fazlullah Ömerî,⁴⁰ Şihâbüddin Ebü's-Senâ Mahmud b. Selman,⁴¹ Şihâbüddin İbnü'l-Kayseranî (ö. 753/1352)⁴² ve Tâcüddin İbnü'l-Bârinbârî (ö. 756/1355)⁴³ gibi isimler de vardır.

Grafik 2. Safedî'nin muhataplarının mesleklerine göre tasnifi

- 37 Örnek olarak Sultan Muhammed b. Kalavun'un Kahire'deki tabiplerinden biri olan Safedli Ahmed b. Yûsuf'la (ö. 738/1338) mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/192-193.
- 38 Örnek olarak Dimaşklı hayat Ahmed b. Hasen (ö. 735/1335) ile mektuplaşması için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/63-65.
- 39 Örnek olarak Emîr Alâüddin Altunboğa (ö. 744/1343) ile mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/194-197.
- 40 Mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 1/149-191.
- 41 Mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 2/309-320.
- 42 Mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 2/326-335.
- 43 Mektuplaşmaları için bkz. Safedî, *Elhânü's-sevâci* ', 2/268-276.

2. Mektupların Mahiyeti ve Tarihî Kaynaklık Değeri

Mektupların içeriğine baktığımızda ihvaniyyât başlığı altına girebilecek her türden mektuba rastlamak mümkündür: tebrik, taziye, hediyeleşme, özlem, ziyaret daveti, özür beyanı, teşekkür, sitem, vb. İhvâniyyât türleri içerisinde tebrik mektupları önemli bir yekûn tutmaktadır. Bir mansıba atanma dolayısıyla yazılan tebriklerin yanında yeni bir görev nedeniyle şehir değişikliklerinde hem tebrik hem de o şehre hoş geldin mahiyetinde mektuplarla karşılaşırız. Örneğin Bahâüddin Ahmed b. Ali es-Sübkî, 749 yılının Cemâziyelâhîr ayında (Ağustos-Eylül 1348) Dârüladl müftüsü olarak görevlendirdiğinde o esnada Dımaşk'ta ikamet eden Safedî, bir mektupla arkadaşının bu yeni görevini tebrik etmiştir. Tebriğin yanı sıra bu vazife dolayısıyla arkadaşının yıllık mutat Dımaşk ziyaretini gerçekleştiremeyeceğinden endişe ederek özlemine dile getirmeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁴ 756 yılının Şevval ayında (Ekim-Kasım 1355) bu defa Safedî, Şâm-ı Şerîf tevkî'ü'd-dest mansıbına tayin edilince Bahâüddin es-Sübkî'den tebrik mektubu almıştır.⁴⁵ İkili arasındaki tebrik mektuplaşmaları sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu türden mektuplar hem Safedî'nin üstlendiği görevleri, farklı divanlardaki kâtiplikleri esnasındaki şehir değişikliklerini ve bunların kronolojik sıralamasını takip etmek hem de muhataplarının özellikle kitabet görevleri ve farklı şehirler ve divanlardaki mansıplara geçişlerini tespit etmek açısından oldukça kıymetli bilgiler sunar.

Aynı şekilde bu türden mektuplar ilmî veya meslekî sebeplerle yolculuklar hakkında zengin bir kaynak görünümündedir. Söz konusu dönemde ilim talebiyle rihlelerin en azından Safedî'nin irtibatla olduğu kişiler ve bu kişilerin buldukları şehirler açısından oldukça azaldığını ifade etmek gerekir. Bu sebeple olsa gerek mektuplaşmalara yansıyan yer değişikliklerinin genellikle mansıp değişikliklerine, tayin edilen yeni görevlere bağlı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bunun dışındakilerse çoğunlukla âlimlerin hac farizasını eda etmek ve bir süre mücavir olarak ikamet etmek üzere Hicaz'a yaptıkları yolculuklardır. Misal olarak Mısır ve Şam kâdilkudâtlığı görevlerini yürüten dönemin meşhur âlimlerinden, aynı zamanda Safedî'nin hocalarından Celâlüddin el-Hatîb el-Kazvîni'nin (ö. 739/1338) hac yolculuğu zikredilebilir. Safedî, eserinde hocası ve o dönemin Mısır Kâdilkudâtı Kazvîni'yle mektuplaşmasına dair sadece 733/1333 yılında gerçekleşen bu yolculuğu tebrik için kaleme aldığı manzum mektuba ve hocasının buna cevabına yer vermiştir.⁴⁶

Tebrik mektuplarına konu olan bir diğer husus, muhatabın çocuk sahibi olması, çoğunlukla bir oğulla rızıklandırılmasıdır. Safedî'nin 29 Safer 753 Pazar gecesi (16 Nisan 1352) bir

44 Safedî, *Elhânü's-sevâci* ' , 1/106-108.

45 Safedî, *Elhânü's-sevâci* ' , 1/121-122.

46 Safedî, *Elhânü's-sevâci* ' , 2/104-108.

erkek evladı olduğunu kendisine gönderilen bir tebrik mektubu dolayısıyla öğrenmekteyiz. Safedî, Şam'da inşâ kâtipliği yapan Şemsüddin Muhammed b. İsa er-Riâbî (ö. 764/1363) tarafından kendisine gönderilen tebrik mektubunu takdim ederken yeni doğan oğlunun adını Muhammed, künyesini Ebû Bekr ve lakabını da Tâcüddin koyduğunu kaydetmeyi ihmal etmemiştir.⁴⁷ Bu tarz tebrik mektupları sayesinde, âlimlerin aileleri hakkında diğer kaynakların suskun kaldığı ayrıntılara vakıf olunabilir. Yine aile fertlerinin kaybı üzerine yazılan taziye mektupları da bu açıdan önem arz eder. Örneğin Safedî, 732/1332 yılında Kahire'deyken Şam müvekkî-i dest-i şerifi Kadî Şerefüddin Hâlid b. İsmail'in (ö. 759/1358) oğlu Muhammed'in vefat ettiğini haber almış ve başsağlığı ve sabır dileklerini ifade eden manzum ve mensur karışık bir mektup göndererek acılı babayı teselliye çalışmıştır.⁴⁸

Safedî'nin ihvâniyyâtında hediyeleşme mektupları da önemli yer tutar. Mektuplara hediyelerin eşlik etmesi veya hediyelere mektup iliştilmesinin yanı sıra bir hediyeye teşekkür mektubuyla karşılık verilmesi veya mektupla bu tür bir istekte bulunulması sayesinde, söz konusu dönem için yakın münasebete sahip insanlar arasındaki hediyeleşme pratiği takip edilebilir. Böylece nelerin maddî veya manevî kıymeti haiz olduğu, hediye etmeye değer görüldüğü hakkında bazı fikirler edinmek mümkündür. Bu hususta mektuplaşmaların ortaya koyduğu bir diğer hakikatse Safedî'nin hediye konusunda cömert olduğudur. Özellikle sık mektuplaştığı yakın dostlarıyla mütemadiyen hediyeleştikleri görülmektedir. Bu hediyelere eşlik eden mektuplar genellikle iki dizeden oluşan şiirlerdir ve hediye edilen emtiaya dair ifadeler içerir. Örneğin Bahâüddin es-Sübkî, Kahire'deyken Safedî'ye hediye ettiği şekerle (*sukker*) birlikte bir mektup göndermiş ve Safedî'yi hediyeyle ilgili bir kelime oyununa davet etmiştir. Safedî de davete icabet ve hediyeye teşekkürle iki beyit yazmıştır.⁴⁹ Şekerin bu dönem için sık hediye edilen bir şey olduğu, Safedî'nin Şam inşâ kâtibi Bedrüddin Hasan b. Ali el-Gazzî'ye (ö. 753/1352) yazdığı bir şiirle ilgili açıklamasından da anlaşılmaktadır. Ona daha önce de akide şekerî (فَطْر) gönderdiğini ifade eden Safedî, bu defa şeker kamışı eşliğinde hediyelerinden bahseden iki dize göndermiştir. Bedrüddin el-Gazzî de bu hediyelerden memnuniyetini dile getiren bir mektupla karşılık vermiştir.⁵⁰

Safedî, mektuplaşmalarında kendi eserlerine yazılmış takrizlere ve övgü ifade eden notlara bilhassa yer verir. Bunlar Safedî'nin telif kronolojisini netleştirmek açısından önem arz etmesinin yanı sıra şahsi ve mesleki ilişki ağlarına dair çok özel bilgiler sunar. Mektuplarda

47 Safedî, *Elhânü's-sevâci* , 2/148.

48 Safedî, *Elhânü's-sevâci* , 1/318-320.

49 Safedî, *Elhânü's-sevâci* , 1/120-121.

50 Safedî, *Elhânü's-sevâci* , 1/245-246.

üzerine yazılan takrizlerin en yoğun olduğu eserlerin başında *Cinânü'l-cinâs fi ilmi'l-bedî'* gelmektedir. Belâğatin önemli konularından cinas üzerine kaleme aldığı bu eserin, dönemin edipleri tarafından büyük ilgiyle karşılandığı sadece burada zikredilen takrizlere bakarak bile rahatlıkla ifade edilebilir. el-Mütercim diye maruf Şihâbüddin Ahmed b. Abdullah el-Bağdâdî (ö. 745/1345'ten sonra) bu esere takriz yazanlardan sadece birisidir.⁵¹ Safedî, eserlerine yazılan takrizlere teşekkür eden cevaplar yazdığı gibi kendisi de çeşitli takrizler kaleme almıştır. Bunlardan birisi, Gazze'de müvekki, Kudüs Cerrâhiyye ve Sahra medreselerinde müderrislik yapan Kadı Alâüddin Ali b. Sâlim el-Kinânî'nin (ö. 747/1346) *Kasîdetü'l-Bürde*'ye yazdığı bir tahmis üzerinedir.⁵²

Övgü notlarına gelince, muhtevaları açısından eserler üzerine düşülen kıraat kayıtlarından farklı olmakla birlikte söz konusu eserin notu düşen kişi tarafından okunduğunu gösterdiği için benzer bir işlev gördüğü söylenebilir. Örneğin, Şam inşâ kâtibi Cemâlüddin Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Selman (ö. 744/1344), Safedî'nin *et-Tezkire*'sinin beşinci cildine muttali olunca bunun üzerine manzum ve mensur karışık bir not yazmıştır.⁵³ Bu türden notların dışında bilinen anlamıyla kıraat ve semâ notlarına daha sık rastlanır. Örneğin bu mahiyette bir nota göre Safedî, hadis hâfızı ve tarihçi Şemsüddin ez-Zehabi'den (ö. 748/1348) on yedi tabaka içeren *Tabakâtü'l-kurrâ* adlı eserini okuyup rivayet icâzeti almış ve hakkında birkaç beyitlik bir şiir yazmıştır.⁵⁴

Safedî'nin mektuplaşmalarında ilmî hayata dair önem arz eden bir türü de âlimlerin birbirinden icâzet istemek amacıyla yazdıkları mektuplar oluşturur. Ancak çoğunlukla icâzetlerin kapsamına dair kısımda sıralanan eserler vb. unsurları kaydetmez ve bunu da belirtir. Safedî'nin icâzet istediği kişilerden biri, İbn Seyyidünnâs'tır (ö. 734/1334). Safedî, iki seneye yakın Kahire'deki Zâhiriyye Medresesi'nde yanında kaldığı hocasından, 728/1328 yılında icâzet istemiştir. İbn Seyyidünnâs da istenilen icâzeti yazarak Safedî'ye vermiştir.⁵⁵ Safedî'nin aynı yıl Kahire'deyken icâzet istediği bir diğer âlim, Esîrüddin Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir (ö. 745/1344). Dönemin en meşhur âlimlerinden, allâme, bilhassa dil ve tefsir alanlarında temayüz etmiş olan Ebû Hayyân, Safedî'nin talebi üzerine bir icâzet hazırlamıştır. Ancak Safedî yine icâzetin kapsadığı eserleri ve rivayetleri nakletmediğini belirten bir notla icâzeti

51 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 1/76-78.

52 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/23-24.

53 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 1/361-362.

54 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/67-68.

55 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/175-180. İstida ve icâzetin tam versiyonu için bkz. Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1418/1998), 5/208-216.

eksik alıntılanmıştır.⁵⁶ Neyse ki Ebû Hayyân'ın Endülüs'ten Kahire'ye taşıdığı ilmî birikimin kaynaklarını ve hocalarını tespit açısından son derece önem arz eden bu icâzetin tamamı *A'yanü'l-asr*'da kayıt altına alınmıştır.⁵⁷ Safedî'nin icâzet istidalarını ve verilen icâzetleri bu şekilde bazı tasarruflarla nakletmesi, icâzetin içeriğinden ziyade icâzet yoluyla tesis edilen ilişkiyi vurgulamayı amaçladığını düşündürmektedir.

Örneklerin de gösterdiği üzere, ihvâniyyat türü mektuplar ilmî hayat açısından oldukça zengin bilgiler sunar. Bunların başında çeşitli mansıplar, bu mansıplara tayinler, çoğunlukla tayinler sebebiyle âlimlerin yaptığı yolculuklar, hac yolculukları, hoca-talebe münasebetleri, hamilik ilişkileri ve hizipleşmeler, ilmî rekabet içerisinde olan âlimler, edipler, kâtipler, gündemde olan kitaplar, kitap telif süreçleri ve okuma pratikleri, ulema ve üdeba aileleri gibi konular gelir. Bütün bu hususlar hakkında çeşitli örnek durumlar zikredilebilir ancak burada hem Safedî'nin tabakat telif pratiğini gözler önüne seren hem de ilmî-edebî gündem ve rekabet ortamına dair zengin ipuçları sunan tek bir örnek durumla iktifa edeceğiz.

Hanefî fakihî İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüddî (ö. 776/1375), Safedî'nin toplamda 5 mektupluk bir yazışmayla kitabında yer verdiği bir isimdir.⁵⁸ İnceleyeceğimiz yazışmayı, İbnü's-Sâiğ'in 754 yılının Muharrem ayında (Şubat-Mart 1353) Kahire'den Dımaşk'taki Safedî'ye gönderdiği mektup başlatır. İbnü's-Sâiğ bu mektupta şiirlerinden birkaç parça örneğin yanı sıra Safedî'nin lam harfiyle biten bir kasidesini görüp beğendiğini belirterek aynı vezin ve üslupta yazdığı kasideden parçalar kaydeder. Mektubun sonunda, Safedî'nin tabakat kitabında kendisi için "قَلَّةُ الأَدبِ" (edebî yönden zayıf) dediğini işittiği için bu şiirleri gönderme ihtiyacı hissettiğini açıklar. Aralarındaki hukuku vurgulayıp bu durumu şaşkınlıkla karşıladığını belirterek sözlerini tamamlar.⁵⁹ Safedî, cevabında öncelikle İbnü's-Sâiğ'in şiirlerini övdükten sonra kendisine yöneltilen suçlamaya açıklık getirir. Bahsedilen tabakatının mevcut ve Kahire'de birçok nüshasının bulunduğunu hatırlatarak hakkında ne yazıldığını kontrol edebileceğini söyler. Bu eseri yazalı 16 sene olduğunu belirterek o zamanlar İbnü's-Sâiğ'in edible bu kadar meşgul olmadığını hatırlatır ve kimsenin hakkını yemek veya fazlından eksiltmek gibi bir amaç taşımadığını, sadece İbnü's-Sâiğ'e değil muasırlarından hiç kimseye haksızlık yapmamaya özen gösterdiğini vurgular. Ardından *Elhânü's-sevâci' beyne'l-bâdi' ve'l-mürâci'* isimli bir kitap kaleme aldığından bahisle dönemin önemli edipleriyle birlikte kendisine ve şiirlerinden örneklere bu eserinde yer verdiğini özellikle belirtir. İbnü's-Sâiğ'in bu açıklama-

56 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/302-304.

57 Safedî, *A'yanü'l-asr*, 5/340-347.

58 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/108-122.

59 Safedî, *Elhânü's-sevâci'*, 2/114-116

lardan tatmin olduğunu gösteren cevabıyla bu bahis sona erer.⁶⁰ Safedî'nin, *el-Vâfî*'de İbnü's-Sâiğ'in kendi teşvikleriyle edeble ilgilenmeye başladığını ifade ettiği gibi hakikaten bu alanda pek behresi olmadığını dile getirdiği görülür: “و لم يكن له المام بالأدب و لا له نظم فلما اجتمعت به كنت السبب في ميله الى الأدب و أخذ ينظم قليلا قليلا الى أن مهر وصار في عداد الأدباء و الشعراء و مال الى الأدب ميلا قليلا”.⁶¹ Zaten Safedî de yazdıklarını inkâr etmeyip İbnü's-Sâiğ'in zamanla gelişme göstermiş olmasıyla izah eder ve teselli etmek için de yeni yazdığı eserde kendisine yer verdiğini vurgular. Ancak *Elhân*'da İbnü's-Sâiğ'in mektupları dışında edebî yönünü yücelten ayrıca bir tasvir söz konusu değildir.

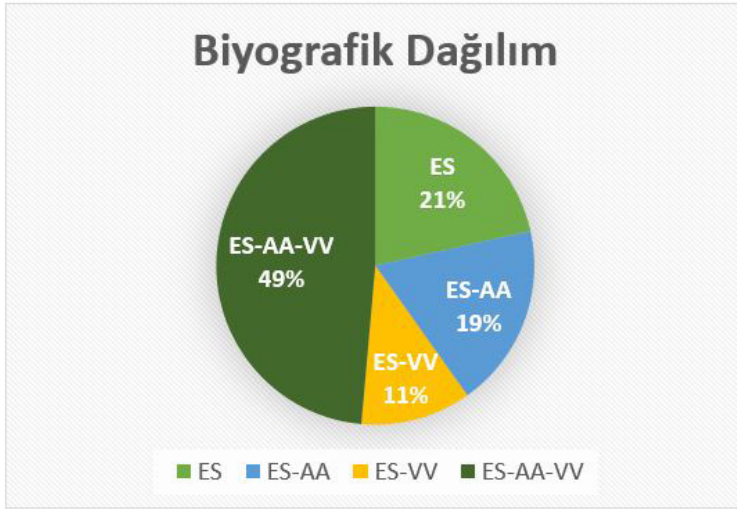
Sonuç: Sebeb-i Telif

Elhânü's-sevâci'in muhtevasına dair bu tasvirin ardından söz konusu eserin, Safedî'nin diğer eserleriyle ilişkisini tespit etmek ve böylece hangi amaçla telif edildiğine dair bir değerlendirme yapmak gerekir. Zira Safedî'nin şahsi yazışmalarını muhatapları üzerinden tasnif ederek bir araya getirdiği bu antolojide söz konusu ettiği kişilerin büyük bir kısmı, *el-Vâfî bi'l-vefeyât* veya *A'yânü'l-asr* kitaplarında zaten ele aldığı isimlerdir. Kitapların müellifi tarafından belirlenen kapsamları göz önünde bulundurulduğunda *Elhânü's-sevâci*'de yer verdiği 107 ismin tamamının çağdaşlarını konu alan *A'yânü'l-asr*'da da bulunması beklenirken durum böyle değildir. 52 kişiyle neredeyse yarısı her üç eserinde de bulunurken 20 kişi *Elhânü's-sevâci*' yanı sıra *A'yânü'l-asr*'da, 12 kişiye *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'ta yer alır. Diğer iki eserinde zikredilmeyip sadece *Elhânü's-sevâci*'de zikredilen kişilerin sayısıysa 23'tür. Bu tabloya bakıldığında hâl tercümesi verilen kişiler açısından kitabın beşte birlik bir kısmının orijinal olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Safedî'nin muhataplarının, tabakat eserlerinde yer verilmesine göre tasnifi			
<i>Elhânü's-sevâci</i> '	<i>A'yânü'l-asr</i>	<i>el-Vâfî bi'l-vefeyât</i>	Kişi sayısı
✓	x	x	23
✓	✓	x	20
✓	x	✓	12
✓	✓	✓	52

60 Safedî, *Elhânü's-sevâci*', 2/116-120.

61 Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, nşr. Sven Dederling (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1394/1974), 3/244.

Grafik 3. Safedî'nin muhataplarının, tabakat eserlerinde yer verilmesine göre dağılımı

A'yânü'l-asr ve *el-Vâfi bi'l-vefeyât* kitaplarının birinde veya her ikisinde birden yer verdiği ve ayrıca yazışmaları bağlamında *Elhânü's-Sevâci*'e aldığı isimlerle ilgili bahislerin muhtevaları karşılaştırıldığında *Elhânü's-sevâci*'de adı, mesleği ve ilmî yetkinliğine dair bazı sıfatlardan müteşekkil oldukça kısa öz bir tanıtım yapıldığı ve hemen ardından yazışmalara geçildiği görülür. Dolayısıyla kişinin tam bir biyografisinin verilmesi söz konusu değildir. Tek tek bütün maddeleri karşılaştırmamız da yaptığımız incelemede ortak isimlerin diğer tabakat kitaplarında biyografik malumat açısından daha müttekâmil olduğu açıktır. Yazışmalar açısından baktığımızda da benzer bir durum olduğunu ifade etmeliyiz. Üstelik icâzetler ve sair bazı metinlerin *Elhân*'da eksik verilmesi, bu açıdan da diğer tabakat kitaplarını daha müttekâmil kılar.

Diğer tabakatlarda yer almayan isimlerle ilgili bahislere gelince her ne kadar yukarıda bunların *Elhânü's-sevâci*'in orijinal kısmı olduğunu ifade ettiysek de bu biyografik bir madde olarak girilmesi açınsındır. Zira Safedî, yazışmalarını da öncelikle *et-Tezkire* isimli eserinde kaydetmiş ve daha sonra bu notlarına dayanarak *Elhân*'ı telif etmiştir. Oldukça metodik çalışan Safedî, *et-Tezkiretü's-Safediyye* olarak bilinen eserinde okuma notlarını toplamış ve eserlerini telif ederken bu notlarını kullanmıştır. Bu muhteva örtüşmesinin oranına dair net bir şey söylemek için *et-Tezkire*'nin tamamının neşredilmesini beklemek gerekir.⁶²

62 Bu eserin tasnifi ve neşri üzerine, Elise Franssen tarafından hazırlanan "Reader, Author, Scholar in a Context of Information Overflow. How to master and manage knowledge when there is too much to know?" başlıklı proje hakkında bkz. <https://cordis.europa.eu/project/id/749180> (erişim tarihi 13.12.2021) Projenin çıktularından biri olarak

Hâl böyleyken Safedî'nin, *Elhânü's-sevâci*'i neden telif ettiği sorusu akla gelir. Daha önce başka vesilelerle kayda geçirdiği bu yazışmaları, ömrünün son zamanlarında yeniden değerlendirerek yeni bir eser telif etmekteki gayesi neydi? Safedî'nin ilmî ve mesleki çevresini, âlimler, kâtipler ve ediplerden oluşan ilişkiler ağını, ilişkilerinin mahiyeti ve boyutlarını da gösterecek şekilde telif edilen bu eser, kanaatimizce tam da bu amaçla kaleme alınmıştır. Safedî'nin uzun yıllar çeşitli divanlarda kâtiplik vazifesini sürdürmüş biri olarak sultâniyyât yerine ihvâniyyât türü bir antoloji oluşturması, şahsi ilişkileri öne çıkarmayı amaçladığını gösterir. Safedî'nin diğer eserlerinde dağınık hâlde, farklı başlıkların altında, farklı bağlamlarda bulunan, işlenen, kullanılan bu kayıtlar ve bilgiler, *Elhân*'da daha farklı bir amaca hizmet eder görünmektedir. Eserin muhataplara göre tasnif edilmiş olması, Safedî'nin ilişkide olduğu insanları merkeze alarak kurduğu ilişkilerin mahiyetini ve boyutunu göstermeyi amaçladığını düşündürür. Bu eserde, büyük oranda yazışmalar üzerinden tesis veya tahkim ettiği ilişki ağını ve muhatap kitlesini tanıttığı görülür.

Memlükler döneminin eğitimli kişileri arasındaki edebî iletişim, sadece özel bağlamında gerçekleşmemiş, mahrem olarak kalmamış; ayrıca bir imtiyaz aracı, aynı zamanda grup kimliği yaratma aracı olarak iş görmüştür. Bu sebeple sahnelenmesi, en azından muhayyel bir sahneye çıkması gerekmiştir. Manzum ve mensur eserlerin pek çoğu belki de çoğunluğu özel bir sebeple yazılmıştır ancak çoğu durumda bu sebep metinleri anlamak için önemli değildir. Zira metinler yazılma sebeplerinin ötesinde değerlendirilmiş, asıl bağlamından kopararak, yeniden düzenlenerek, yeni bağlamlara uyarlanarak ve farklı bir düzlemde tedavüle sokulmuştur.⁶³ Bütün bu gerekçelerle Safedî'nin ihvâniyyâtı, metinleri farklı bağlamlarda yeniden üretmenin temsil gücü yüksek örneklerinden biri olarak dönemin ilmî ve edebî çevrelerini daha yakından ve şahsi bir düzlemde tanımak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Kaynakça / References

- Akkach, Samer. *Letters of a Sufi scholar: The Correspondence of 'Abd al-Ghanî al-Nâbulusî (1641-1731)*. Leiden: Brill, 2010.
- Arazi, A. "Risâla". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. C. E. Bosworth vd. 7/532-544. Leiden: Brill, 1998).
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*. Ankara: TTK, 2020.
- Bauden, Frédéric. "Ikhwâniyyât Letters in the Mamluk Period: A Document (Muţâla'a) Issued by al-Mu'ayyad Shaykh's Chancery and a Contribution to Mamluk Diplomats". *Egypt and Syria under Mamluk Rule Political, Social and Cultural Aspects*. ed. Amalia Levanoni. 157-200. Leiden: Brill, 2021.
- Bauden, Frédéric. "Maqrîzî XIII: An Exchange of Correspondence between al-Maqrîzî and al-Qalqashandî". *Developing Perspectives in Mamluk History Essays in Honor of Amalia Levanoni*. ed. Yuval Ben-Bassat. 201-229. Leiden: Brill, 2017.

yakın zamanda yayınlanan kitapta, proje yürütücüsü Franssen'in kaleme aldığı ve Safedî'nin okuma pratiğine odaklanan yazının bir bölümü *et-Tezkire* hakkındadır. Bkz. Franssen, "al-Şafadî: The Scholar as a Reader", 113-123.

- Bauer, Thomas. "Mamluk Literature as a Means of Communication". *Ubi sumus? Quo vademus? Mamluk Studies - State of the Art*. ed. Stephan Conermann. 23-56. Bonn: V&R Unipress, 2013.
- Diem, Werner. "Arabic Letters in Pre-modern Times. A Survey with Commented Selected Bibliographies". *Asiatische Studien/Études Asiatiques* 62/3 (2008), 843-883.
- Durmuş, İsmail. "Mektup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/14-16. Ankara: TDV Yayınları 2004.
- Durmuş, İsmail. "Safedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/447-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Er, Rahmi. "Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Escovitz, Joseph H. "Vocational Patterns of the Scribes of the Mamlük Chancery". *Arabica* 23 (1976), 42-62.
- Franssen, Élise. "al-Şafadî: The Scholar as a Reader". *Authors as Readers in the Mamlük Period and Beyond*. ed. Élise Franssen. 88-152. Venedik: Edizioni Ca' Foscari, 2022.
- Gully, Adrian. *The Culture of Letter-Writing in Pre-Modern Islamic Society*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.
- Hachmeier, Klaus. "Private Letters, Official Correspondence: Buyid 'Inshā' as a Historical Source". *Journal of Islamic Studies* 13/2 (Mayıs 2002), 125-154.
- Hachmeier, Klaus. "The Letters of Abū Ishāq İbrāhīm al-Şābī': A Large Buyid Collection Established from Manuscripts and Other Sources". *Mélanges de l'Université Saint-Joseph* 63 (2010-2011), 107-221.
- Halebî, Şihâbüddin Mahmud. *Hüsnü'l-tevessül fî sinâ'ati'l-teressül*. thk. Ekrem Osman Yûsuf. Bağdad: Dârü'r-Reşid, 1980.
- Hameen-Anttila, Jaakko. "The essay and debate (al-risâla and al-munâzara)". *Arabic Literature in The Post-Classical Period*. ed. Roger Allen- D. S. Richards. 134-144. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Holt, P. M. "A Chancery Clerk in Medieval Egypt". *English Historical Review* 101 (1986), 671-679.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Yahya. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*. thk. İbrahim Salih. 27 Cilt. Abudabi: el-Mecma'ü's-Sekafî, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1414/1993.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf. *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*. nşr. Nebil M. Abdülaziz. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2006.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *Subhü'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. thk. M. Hüseyin Şemsüddin. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Lâşin, Muhammed Abdülmecid. *es-Safedî ve âsâruhu fî'l-edeb ve'n-nakd*. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1425/2005.
- Leder, Stefan. "Letters in my Mind: Concepts and Practices of Response in the Writing of al-Qādî al-Fāḍil". *Authors as Readers in the Mamlük Period and Beyond*. ed. Élise Franssen. 27-43. Venedik: Edizioni Ca' Foscari, 2022.
- Little, D. P. "al-Şafadî as Biographer of his Contemporaries". *Essays on Islamic Civilization*. 109-120. Leiden: Brill, 1976.
- Martel-Thoumian, Bernadette. *Les civils et l'administration dans l'État militaire mamluk (IXe/XVe siècle)*. Damascus: Institut Français de Damas, 1992.
- Musawi, Muhsin al-. "Pre-modern Belletristic Prose". *Arabic Literature in The Post-Classical Period*. ed. Roger Allen- D. S. Richards. 101-133. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Northrup, Linda S. *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansūr Qalāwūn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678–689 A.H./1279–1290 A.D.)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998.
- Orfali, Bilal. *The Anthologist's Art: Abū Mansūr al-Tha'ālibī and His Yatīmat al-dahr*. Leiden: Brill, 2016.

- Pomerantz, A. Maurice. *Licit Magic: The Life and Letters of al-Sahib b. Abbad (d. 385/995)*. Leiden: Brill, 2018.
- Richards, D. S. *Mamluk Administrative Documents from St. Catherine's Monastery*. Leuven: Peeters, 2011.
- Rowson, Everett K. "al-Safadî". *Essays in Arabic Literary Biography 1350-1850*. ed. Joseph E. Lowry- Devin J. Stewart. 341-357. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Rowson, Everett. "An Alexandrian Age in Fourteenth-Century Damascus: Twin Commentaries on Two Celebrated Arabic Epistles". *Mamluk Studies Review* 7/1 (2003), 97-110.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek. *A 'yânü 'l-asr ve a 'vânu 'n-nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd vd. 5 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1418/1998.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek. *Elhânü's-sevâci ' beyne 'l-bâdi' ve 'l-mürâci'*. nşr. İbrâhim Sâlih. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, 1425/2004.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek. *Elhânü's-sevâci ' beyne 'l-bâdi' ve 'l-mürâci'*. nşr. Muhammed Âyiş. 2 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi 'l-vefeyât*, nşr. Sven Dederling vd. 29 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2. baskı, 1381-1418/1962-1997.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhab b. Ali. *Ṭabakātü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*. thk. M. Muhammed et-Tanâhi- Abdülfettah M. el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbi el-Halebî, 1964/1383.
- Van Berkel, Maaïke. "A Well-Mannered Man of Letters or A Cunning Accountant: Al-Qalqashandî and the Historical Position of the Kâtib". *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 13 (2001), 87-96.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Mu 'cemü muhaddissi 'z-Zehebî*. nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süyûfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.